

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
54, 1 (2014), 319-344

HAÇLILAR, MOĞOLLAR VE ORTADOĞU'DA HAÇLI – MOĞOL MÜNASEBETLERİ

Özgür TÜRKER*
S. Serkan ÜKTEN**

Öz

Bu çalışmada XI. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyıla kadar devam eden süreçte Ortadoğu coğrafyasına iki büyük istila harekâtı gerçekleştiren Haçlılar ve Moğolların, bölgeye geliş süreçleri ve onları bu harekâta iten nedenler incelenecektir. Başını Türklerin çektiği ortaçağ İslam uygarlığı hedef alınarak gerçekleştirilen bu iki askeri harekât Ortadoğu tarihinde derin izler bırakmıştır. Anadolu, Irak ve Suriye coğrafyasında Haçlı iktidarının çökmeye yüz tuttuğu ve küçük kalelere hapsedildiği bir dönemde meydana gelen Moğol İstilas, bölgedeki Hıristiyanlar tarafından heyecanla karşılanmış, bölgenin yerel unsurları olan Müslümanlara karşı iki taraf arasında kurulmak istenen ittifak siyasi, dini ve ticari anlamda etkileşimlere neden olmuştur. Ancak kurulmak istenen ittifak eş zamanlı taleplere dayanmadığı için bir türlü hayata geçirilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Moğollar, Ortadoğu, Siyasi Münasebetler

Abstract

Crusaders, Mongols and Crusader–Mongol Relations in the Middle East

In this paper, the process of advent of Crusaders and Mongols into the Middle East, who carried out invasive campaigns to this geography in the period between XI. and XIII. Centuries, and motives that led them to these invasions will be examined. These two military campaigns were carried out aiming at Medieval Islamic civilization led by Turks and left deep traces in the history of Middle East. Mongolian invasion, which took place in the period when Crusaders' rule in Anatolia, Iraq and Syria began to fade and was confined to small castles, was met with excitement by Christians in the region and the alliance that was desired between the two parties against Muslims, the local elements sparked off political, religious and trade interactions. However, the alliance failed to actualize, for, in various periods, when it was suitable for one party it wasn't suitable to the other.

Keywords: Crusaders, Mongols, Middle East, Political Relations.

* Arş. Gör. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı. Ozgurturker06@hotmail.com

** Arş. Gör. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı. sserkanukten@gmail.com

Giriş

Ortadoğu tarihinin en parlak, belki de en çalkantılı dönemi olarak kabul edebileceğimiz VII., VIII. ve IX. yüzyıllar, İslâm dininin yarattığı heyecanla Arap Yarımadası dışına taşan Müslümanların, önlenemez yükselişine sahne olmuştur. Bu yüzyıllarda, Arap ve Fars Müslümanlarının gayretleriyle yürütülen ilmî faaliyetler, İslâm fetihlerinin kalıcı hale gelmesini sağlaması yanında, bu yeni dinin mensuplarına iktisadî anlamda da katkı sağlamaktaydı. İber Yarımadası'ndan başlayarak, Afrika'nın kuzeyini de içine alacak şekilde Mezopotamya ve İran'a kadar uzanan saha, artık İslâm bayrağının dalgalandığı, bilimin ve sanatın kökleştiği, ticaretin alabildiğine canlılık kazandığı bir coğrafyaydı. Bu dönemde, dışarıdan bir tehditle karşılaşmayan İslâm dünyasının yegâne sorunu ise kendi içinde giderek kökleşmeye başlayan, ideolojik ve mezhepsel ayrılıklardı. Sünnîlik ve Şîlik üzerine odaklı mücadelelerin iki kutba ayırdığı Müslüman âlemi için, Orta Asya'dan gelen misafirleri Türkler, büyük bir tehlike arz etmediler. İslâm dinine olan eğilimleri, daha önce Arap seyyahlar tarafından test edilmiş olan Türklerin Müslüman âlemine entegre olmaları fazla zaman almadı. Kitleler halinde bu yeni dine iman eden Türkmen bakiyeleri, öteden beri genlerine kazınmış devlet geleneklerini bu coğrafyada bir kez daha canlandırarak İslâm dünyasında bayrağın artık Türklerin eline geçtiğini müjdelediler ve İslâm'ın iki büyük unsuru olan Arap ve Fars'ın yanına "Türk" adını da ekleyerek "Anâsır-ı Selâse" içinde üçüncü bir unsur olmasını bildiler. Türklerin iştirakiyle daha da güçlenen Müslüman âlemine karşı batı Hıristiyanları tarafından, asıl nedenleri bu gün dahi tartışıla gelen organize ve bilinçli bir dizi askerî harekât düzenlendi. XI. asrın sonlarından itibaren XIII. asrın ortalarına kadar çeşitli fasılalarla devam eden bu saldırı hareketinin görünen nedeni, Hıristiyanlarca kutsal addedilen Kudüs'ün Müslümanların elinden alınması ve onların elinde zulüm gören doğudaki dindaşlarının kurtarılmasıydı. Bu gaye ile yola çıkılan ve Hıristiyanlığın kutsal alametlerinden "Haç" ile sembolize edilen bu askerî harekâta, çok sonraları "Haçlı Seferleri" denilecektir. İslâm dünyasının üzerine kâbus gibi çöken Haçlılar, Ortadoğu'ya gelmekle kalmamışlar, burada tesis ettikleri irili ufaklı siyasî birimlerle iki asır kadar Müslümanların başına bela olmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde etnik kimliklerinden çok İslâm bayrağı altında Haçlılara karşı yürüttükleri mücadele ile hafızalarda yer eden, birkaç büyük komutanın gayretleriyle Hıristiyan baskısını kıran Müslümanlar için XIII. asır yeni bir felakete sahne olmuştur. Aslında bu felaket yalnız Müslümanları değil yayıldığı coğrafya itibariyle birçok dinin mensuplarını etkileyecek boyuttadır. Zira tarihte "Moğol İstilası" olarak bilinen ve eşine benzerine bir daha rastlanamayacak fetih hareketi, Hıristiyan âlemi için de

koru ve endişeye sebep olmuştur. Ancak Müslümanlar üzerindeki yıkıcı etkileri daha fazla olan bu yeni misafirlerin Hıristiyanlara daha sempatik geldiği de çok geçmeden ortaya çıkacaktır.

1. Haçlı Seferleri ve Moğolların Ortadoğu'ya Gelişi

Şüphesiz ki İslâm âlemi üzerine odaklı iki büyük fetih hareketinin faileri olan Haçlıları ve Moğolları bu harekete iten nedenler birbirinden farklıydı. Kronolojik olarak bakıldığında, Haçlı hegemonyasının neredeyse kırıldığı bir döneme denk gelen Moğol istilasının, planlı bir hareket olmadığı, hiçbir dinsel gayeye hizmet etmediği açıkça görülmektedir. İslâm'ın kök saldıği bu toprakların yeniden toparlanmasına izin vermeyen Moğolları Ortadoğu'ya getiren neden ne olursa olsun, bölgede kalan son Haçlı kalıntılarına fayda sağlayacağı açıktı. Nitekim Hıristiyanların bu yeni fatihlerle iyi ilişkiler tesis etme çabalarının ardında da kaybolan otoritelerini yeniden kazanma gayesi yatmaktaydı. Öncelikle konuyu daha iyi analiz edebilmek için Haçlıları ve Moğolları İslâm topraklarına sürükleyen tarihsel sürece kısaca bir göz atmak faydalı olacaktır.

a. Haçlı Seferleri Tarihine Genel Bir Bakış

Tarih literatürüne daha sonra “Haçlı Seferleri”¹ olarak geçmiş olan hareket, Hıristiyan Avrupa'nın XI. asrın sonlarında, Kudüs'ü ve zulüm gördüklerine inandıkları Doğu Hıristiyanlarını Müslüman âleminin hâkimi durumundaki Türklerin elinden kurtarmak amacıyla başlatılan bir dizi askerî harekâttir. Miladî 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, 1291 yılında doğudaki son Haçlı kalesi Akka'nın düşmesiyle son bulmuştur (Demirkent, 1996: 525). Asıl gayesi bugün dahi tartışmalara sebebiyet veren Haçlı Seferleri tarihi üzerine, gerek olayın tanıkları gerekse de araştırmacı ve bilim adamları tarafından oldukça zengin bir külliyat meydana getirilmiştir². Haçlı hareketlerinin bu kaynaklar ışığında mukayeseli bir tarzda ele alınması, asıl gaye ve hedeflerinin ortaya koyulması gerekmektedir.

¹ “Haçlılar” tabiri, Doğu'da ilk defa Fransızca “Croisades” kelimesinin karşılığı olarak “Ehl-i Salîb”, Araplar tarafından da “Salîbiyyûn” şeklinde ifade edilmiştir (Demirkent, 1996: 525).

² Doğu kaynakları (Türk, Arap, Ermeni, Süryani, Doğu Roma) ve Batı kaynakları (Avrupalı Germen ve Latinler tarafından meydana getirilen) olmak üzere iki ana grupta değerlendirebileceğimiz Haçlı Seferleri'ne dair ana kaynaklara ek olarak çok sayıda tetkik eser meydana getirilmiştir. Ortaçağ'ın en popüler konularından birini teşkil eden söz konusu seferler hakkında Güray Kırpık tarafından yapılmış genel bir literatür çalışması bulunmaktadır (Kırpık, 2009: 1437-1452). Bunlara ek olarak bakılması gereken eserler arasında şunlar bulunmaktadır: (Morrisson, 2005; Altan, 2003; Nicolle, 2011a; Nicolle, 2011b; Nicolle, 2011c; Runciman, 1998; Demirkent, 2004; Holt, 1999).

I. Haçlı Seferi (1096-1099)

XI. asrın ilk yarısı Avrupa tarihi açısından oldukça hareketli olaylara sahne olmuştur. Yaklaşık üç asırdan beri İspanya'da hüküm süren İslâm iktidarı, birleşik güçler tarafından çökertilmiş, Hıristiyanların Müslümanlara karşı kazandığı zafer, tüm Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır³. Bu dönemde Müslümanlarla başı dertte olan bir diğer Hıristiyan kalesi ise Roma'nın doğudaki uzantısı olan Bizans İmparatorluğu'dur. 1071 yılında Türklere karşı ağır bir yenilgi alan Doğu Hıristiyanlarının hükümdarı I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118)⁴ Papa II. Urbanus'tan yardım istemesi Haçlı Seferlerine neden olacak fitili ateşlemeye yetmiştir. Aslında bu olay I. Haçlı Seferi'nin tertip edilmesine neden olan birincil sebep olarak görülebilir. Avrupa Hıristiyanlarını bu maceraya iten çok çeşitli siyasî ve sosyo-ekonomik sebebin bulunduğu da konunun uzmanları tarafından sık sık dile getirilmektedir⁵. Netice itibarıyla Papa II. Urbanus'un 1095 yılında Fransa'nın Clermont kasabasında topladığı konsülde, Müslümanlar üzerine tüm Hıristiyanların katılımıyla düzenlenecek ve asıl gayesi kutsal toprakların ve Doğu Hıristiyanlarının Müslümanlardan kurtarılması olacak bir hareketin yapılmasına çağrıda bulunulur⁶. Kilisenin yaptığı bu çağrı çok geçmeden Avrupalı Hıristiyanlar tarafından geniş ölçüde kabul görecektir ve beklenenin de üstünde bir katılım sağlanacaktır. Sefere iştirak eden Avrupa Hıristiyanları arasında başı çekenler; Taranto Prensi Bohemond, Raymond

³ İspanya'da hüküm süren son Emevi halifesi III. Hişam'ın (1027-1031) iktidarının sonu aynı zamanda Avrupa'daki İslâm iktidarının da sonu anlamına gelmekteydi. Bu tarihten itibaren İspanya Müslümanları küçük emirliklere sıkıştırılarak Hıristiyan baskısı altında tutulmuşlar ve nihayet Beni Ahmer devletinin sükûtuyla yarımada'daki İslâmî unsurlar tamamen tasfiye edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için (Hitti, 2011: 687-733).

⁴ Oldukça çalkantılı bir dönemde Bizans tahtına çıkan Aleksios Komnenos'un iktidarı imparatorluğun çöküş emareleri gösterdiği bir döneme tesadüf etmektedir. Bu dönemde Balkan yarımadası üzerindeki nüfuzunu tamamen kaybeden Bizans, Anadolu'da da Selçuklulara karşı başarısız bir dış siyaset yürütmektedir. (Ostrogorsky, 2011: 329).

⁵ Haçlı Seferlerini tek bir sebep göstererek açıklamak şüphesiz ki mümkün değildir. Zira böylesine kapsamlı bir hareketin ve sefere katılan binlerce Hıristiyan'ın tek bir umde üzerinde odaklandığını söylemek doğru olmaz. (Morisson, 2005: 10-28; Nicolle, 2011a: 7-11; Runciman, 2008: 3-83).

⁶ Burada şunu belirtmek gerekir ki hemen her dinde olduğu gibi Hıristiyanlık inancında da Tanrı adına insanların öldürülmesi şiddetle yasaklanmıştı. Bu da sefere katılanlara günahlarından kefareti garantisi veren bir sefer için olayın en başından bir anlam karmaşası yaratmaktaydı. Bunun dayanakları inançsızlarla savaşmayı yasaklayan Matta 26, 52 "*Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek*" ve II. Korintliler 10, 4 "*Savaşımızın silahları insansal silahlar değildir*" ayetleri idi. Ancak Batı Kilisesi IV. yüzyıldan itibaren "haklı savaş" kuramını geliştirerek bu tip bir seferin yolunu çoktan açmıştı. Böylelikle Hıristiyan yurdunu savunacak bir "İsa Ordusu" kurmanın önünde hiçbir dinî engel kalmıyordu (Morisson, 2005: 15).

de Saint-Gilles, Godefroy de Bouillon, Normandiya Kontu Robert, Baudoin de Boulogne ve Kont Etienne de Blois'dir (Nicolle, 2011a: 14-16; Runciman, C. II 2008: 110-131). Büyük kitler halinde yola çıkan Haçlı kabileleri daha Hıristiyan topraklarında iken disiplinsiz davranışlar sergileyerek yol üzerindeki halka zulmetmeye başlamışlardır. Bu da başta Macarlar olmak üzere bir kısım Hıristiyan halk üzerinde hiç de iyi bir intiba yaratmamış, belki de seferin amacından sapmaya başladığı izlenimi doğurmuştur. Tabii bu izlenime kapılanlar arasında Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos da yer almaktadır. Ancak yapılan anlaşmalarla yeniden tesis edilen Haçlı-Bizans ittifakı, seferin geleceğini garanti altına almış ve Konstantinopolis üzerinden Anadolu'ya geçen Haçlı kumandanları, Türkler üzerindeki sayısal üstünlüklerini savaş meydanına yansıtarak Anadolu'yu istila etmişler, 1099 yılının yaz aylarında da Fatımîlerin elinde bulunan Kudüs'ü işgal etmişlerdir. Hıristiyanlar nazarında kutsal bir görev, gerçekte ise tarihin gördüğü en büyük kıyımlardan birine sahne olan Kudüs kuşatması esnasında Müslüman halkın dışında büyük bir Yahudi kıyımı yaşanmıştır. Sonuç olarak I. Haçlı Seferi Avrupa Hıristiyanları açısından başarılı sayılabilecek bir şekilde sonuçlanmış, Urfa (1098-1144), Antakya (1098-1268), Trablusşam (1109-1289) ve Kudüs'te (1099-1291) dört ayrı Haçlı devleti meydana getirilerek İslâm topraklarında Haçlı bayrağının dalgalanması sağlanmıştır (Nicolle, 2011a: 31-91; Runciman, C. II, 2008: 135-255).

II. Haçlı Seferi (1147-1148)

Urfa Haçlı Kontluğu'nun 1144 yılında Türkler tarafından yeniden fethi, Batı Hıristiyan âleminde şok etkisi yaratmış, Kudüs'ün Müslümanların eline geçeceği endişesi ile yeni bir Haçlı Seferi tertip edilmesine karar verilmiştir (Altan, 2003: 10; Runciman, C. II, 2008: 185-186; Nicolle, 2011b: 5). Doğudan gelen acil yardım çağrıları üzerine Papa III. Eugenius'un yaptığı Haçlı Seferi çağrısı, başta Fransa kralı VII. Louis olmak üzere Alman Kralı III. Konrad tarafından kabul görmüş ve harekete geçilmiştir (Altan, 2003: 10-25; Runciman, C. II 2008: 205-219; Nicolle, 2011b: 17-19). Böylelikle Avrupa'nın iki hâkim gücünün katılımıyla kutsal topraklara doğru ikinci bir harekâta girilmiştir. Bu sıralarda Bizans tahtında bulunan Manuel Komnenos (1143-1180)⁷ seleflerinin acı tecrübelerini iyi bildiğinden Haçlıların geçişine mani olmak gayesiyle Selçuklu Sultanı Mesud ile bir ittifak dahi yapmıştı. Ancak Haçlıların Türkleri hedef aldığını anlamakta

⁷ Bizans tahtını babası II. Ioannes'ten 1143 yılında devralan I. Manuel, parlak ve çok yönlü kabiliyetlere sahip bir hükümdardı. Doğuştan kumandan olan ve şahsî hiçbir tehlikeden çekinmeyen cesur bir savaşçı, büyük ve cüretkar fikirleri olan usta bir diplomattı (Ostrogorsky, 2011: 351).

gecikmeyen I. Manuel, Macaristan üzerinden İstanbul'a gelen Alman Kralı III. Konrad ve beraberindeki Haçlı ordusunu karşı sahile geçirmekte tereddüt etmedi. Bu ordu, 1147 yılında Dorylaion yakınlarında Türkler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı (Altan, 2003: 60-68; Nicolle, 2011b: 15; Runciman, C. II, 2008: 222). Almanların ardından Anadolu'ya gelen ve onların uğradığı yenilgi üzerine sahil yolunu takip etmeyi tercih eden VII. Louis'in ordusu da 1148'de Honaz Dağı'nda Türklerin saldırısına maruz kalmış ve perişan bir vaziyette Kudüs'e ulaşabilmiştir (Altan, 2003: 75-93; Nicolle, 2011b: 15-16; Runciman, C. II, 2008: 226-230). Haçlı Ordusu, Antakya Priskepliği'nin tüm ısrarlarına rağmen Urfa'yı elinde tutan Selçuklu Atabek'i Nureddin Mahmud Zengi üzerine bir sefer yapmayı reddetmiş Dımaşk üzerine yürümeyi uygun bulmuştur. Ancak bu hareket başarısız bir kuşatmayla neticelenmiş, sonuçta II. Haçlı Seferi Hıristiyan âlemi için bir büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır (Altan, 2003: 114-117; Nicolle, 2011b: 78-87; Runciman, C. II, 2008: 231-239).

III. Haçlı Seferi (1191):

XII. yüzyıl, Batı Avrupa için hatırı sayılır bir ekonomik ve sosyo-kültürel gelişimi de beraberinde getirmiştir. Artan finansal kapasiteye paralel olarak büyük bir nüfus artışı ve kültürel ilerleme sağlanmıştır. Bu dönemde Hıristiyan Avrupa ve Müslüman Ortadoğu arasında ekonomik, teknolojik ve askerî alanlarda Müslümanların lehine olan dengeler, artık yavaş yavaş değişmeye başlayacaktır. Öte yandan İslâm âleminde de bir dizi önemli değişim söz konusudur. Halkın çoğunluğunun Arapça ve Farsça eğitilmiş Müslümanlardan oluştuğu bir ortamda, siyasî güç ve askerî teşkilat tamamen Türk kökenli veya Türkleşmiş komutanların tasarrufunda bulunmaktadır. İşte böyle bir ortamda İslâm dünyasının en seçkin kumandanı konumundaki Selahaddin Eyyubi'nin⁸ 1187 yılında Kudüs'ü fethetmesi, batılı Hıristiyanlarca kabulü mümkün olmayan bir durum olarak addedilmiş, özgüven sorununu halleden Hıristiyan Avrupa, üçüncü bir Haçlı Seferi için kolları sıvamıştır (Nicolle, 2011c: 7-15).

Hittîn yenilgisi ve Kudüs'ün Müslümanlar tarafından zaptı ardından, Sur bölgesine sıkıştırılan Hıristiyanlar her zamanki gibi çareyi Avrupa Hıristiyanlarından, dolayısıyla da onların ruhanî lideri olan Papa'dan yardım istemekte bulmuşlardır. Sur başpiskoposu Josias, Sicilya'ya giderek Sicilya

⁸ Eyyubi Hanedanı'nın kurucusu olan Selahaddin Eyyubi 1138 yılında Tikrit'te doğmuştur. Etnik kökeni tartışmalara neden olan Selahaddin'in hayatı İslâm'a ve hizmetinde bulunduğu Musul Atabek'i Nurettin Mahmud Zengi'ye hizmet ile geçmiş, onun ölümünü ardından da İslâm dünyasının en önemli lideri durumuna gelmiştir. Selahaddin III. Haçlı Seferinin ardından 4 Mart 1193 tarihinde Şam'da vefat etmiştir (Şeşen, 2000; Şeşen, 1983).

Kralı II. Guillaume'nin desteğini almış ve ardından da Roma'ya geçerek Papa ile görüşme talebinde bulunmuştur. Bu sırada Kudüs'ün kaybına dayanamayı vefat eden Papa III. Urbanus'un yerine VIII. Gregorius geçmiş ancak o da Hıristiyanları yeni bir Haçlı Seferi'ne davet ettikten kısa bir süre sonra ölmüştür. Yeni Haçlı seferini organize etme işi ise bir sonraki Papa III. Clements'e nasip olacaktır. Clements'in kutsal savaş çağrısına ilk yanıt Alman İmparatoru Frederic Barbarossa'dan gelmiştir. Barbarossa, amcası III. Konrad'ın ordusunda II. Haçlı Seferine de iştirak etmiş deneyimli bir komutandır. 1189 yılında yola çıkan Alman ordusu, Bizans kapılarına dayandığında İmparator II. İsakios tarafından yine temkinli bir şekilde karşılanır. Zira önceki seferlerin acı hatıraları henüz çok tazedir. İki taraf arasında çıkan anlaşmazlıklar nihayetinde çözülür ve Alman ordusu Anadolu topraklarına sağ salim geçer. Ancak II. Kılıçarslan komutasındaki Türk ordusu, arkasından takip ettiği Alman ordusuna büyük zayıflar verdirerek ilerlemelerine engel olur. 1190 yılında İmparator Barbarossa'nın Silifke Çayı'nı geçerken boğulması üzerine de ordu tamamen dağılır. İmparatorun oğlu Frederic'in liderliğinde az sayıda Haçlı kuvveti Sur'a gelerek burada konaklar. Böylelikle III. Haçlı Seferi'nin ilk kısmı başarısız bir şekilde son bulur (Demirkent, 1996: 536).

Haçlılar ne pasına olursa olsun Kudüs'ü tekrar almak için yeniden çalışmalara başlarlar. Ancak bir önceki Haçlı Seferi gibi bu sefer de bölünmüş bir komutanlık ile başlamıştır. 1188 yılının Ocak ayında haçlılarını alan İngiltere Kralı II. Henry ve Fransa Kralı Philippe Auguste, seferin önde gelen simalarıydı. Ancak bu seferin belki de en önemli aktörü tahtı babası II. Henry'den devralan Kral I. Richard⁹ olacaktır.

Vezelay'dan ayrı ayrı yola çıkan Fransa ve İngiltere ve kralları Messina'da buluştular. Aralarında bir anlaşma yaparak sefer sonunda ele geçirilecek toprakların nasıl taksim edileceği konusunu çözüme kavuşturdular. Daha sonra deniz yoluyla hareket eden Philip, 1191 yılında Akka'ya gelerek şehri kuşatma altına aldı. Richard ise, Kıbrıs'a hareket ederek adayı ele geçirdi ve Haçlılar açısından önemli bir üst kazanmış oldu. Daha sonra ise Akka önlerine gelerek kuşatmaya dâhil oldu. Haçlılar tarafından amansız bir şekilde kuşatılan Akka, Selahaddin'in izni olmaksızın 11 Temmuz 1191'de teslim oldu. Şehrin zaptı ardından anlaşmazlığa düşen Haçlılar arasındaki hakarete varan tartışmalar, Fransa Kralı'nın seferi yarıda bırakarak geri dönmesiyle sonuçlandı. Bir an önce Kudüs'e gitmek için

⁹ 1157'de doğan Richard, üstün bir idareciydi ve savaş sanatlarında ustaydı. 1189 yılında Akitanya valisi iken babası II. Henry'e isyan etti ve aynı yıl İngiltere Kralı oldu (Nicolle, 2011: 19).

sabırsızlanan Richard ise, Arsuf Savaşı'nı kazandığı, daha sonra Yafa ve Daron'u aldığı halde bir türlü bu amacına ulaşamadı. Sonunda da Selahaddin ile anlaşmak zorunda kaldı. 9 Eylül'de ülkesine dönmek üzere yola çıkan Richard Viyana yakınlarında Avusturya Herzogu Leopold'e yakalanarak esir düştükten tam iki yıl sonra 1194 yılında fidye karşılığında serbest kalarak ülkesine dönebildi (Demirkent, 1996: 537). Böylelikle III. Haçlı Seferi amacına ulaşmadan son buldu. Ancak Akka ve Kıbrıs'ın alınması Hıristiyanların Ortadoğu'da bir süre daha ayakta kalmalarını sağladı.

IV. Haçlı Seferi (1202):

XIII. yüzyıl itibariyle artık Roma Kilisesi'nde Papalık makamına oturan her ruhanî için yeni bir Haçlı Seferi organize etmek en birincil görev haline gelmişti. 1198 yılında Papa olan III. Innocentius da öyle yaptı ve halk üzerinde etkisine en çok güvendiği vâizlerinden Folques de Neully'i Avrupa'nın dört bir yanında vaazlar vererek halkı Haçlı Seferi'ne davet etmek üzere görevlendirdi (Villehardouin, 2008: 3; Demirkent, 1996: 538). Halk üzerindeki etkisini kısa sürede kanıtlayan Neully, 1199'da Campagne Kontu Thibaut'un tertip ettiği şövalyeler arası yarışmada çok sayıda asilzadenin haçlı yemini etmesini sağladı. Thibaut seferin reisi seçildi ve bu kez Müslümanların kontrolünde bulunan önemli bir liman olan Mısır hedef olarak belirlendi. Haçlı ordularının Mısır'a deniz yoluyla ulaştırılması için de Akdeniz'de hatırı sayılır bir deniz gücüne sahip olan Venedik'ten yardım alınması kararlaştırıldı. Villehardouin liderliğinde bir heyeti Venedik Dukası Boniface de Montferrat Enrico Dandolo'yla görüşmek üzere gönderen Haçlı liderler, Venedik'ten IV. Haçlı Seferi konusunda gereken yardımı alacaklarına dair teminat aldılar (Villehardouin, 2008: 6-12). Ancak hareket günü geldiğinde yeterli katılımın sağlanamaması nedeniyle Venedik Dukası'na ödenmesi gereken parayı denkleştiremeyen Haçlılar, 1202 yılında Venediklilerin Macarların elindeki Zara şehrini zapt etmesi için yardım etmeye mecbur kaldılar. Hıristiyan bir halka yapılan bu saldırı IV. Haçlı Seferi'nin amacından sapacağına dair ilk belirtiydi. Campagne Kontu Thibaut'un yerine ise Venedik Dukası Boniface de Montferrat'ın seçilmesi Haçlıların kaderini iyiden iyiye Venediklerin eline terk etmişti (Demirkent, 1996: 538). Bu sırada Bizans tahtında da çalkantılı bir dönem yaşanıyordu. İmparator II. Isakios, kardeşi III. Aleksios Angelos tarafından tahttan indirilerek hapsedilmişti. Eski imparator Isakios'un oğlu Aleksios, kaçarak Haçlılardan yardım talebinde bulundu. Bizans ile aralarında husumet bulunan Venedik Dukası'nın da etkisiyle Haçlılar, rotalarını Bizans'ın merkezi olan Konstantinopolis'e doğru yönlendirdiler. 17 Temmuz 1203 günü şehir Haçlılar tarafından zapt edildi ve eski imparatorun oğlu, IV. Aleksios Angelos adıyla Bizans tahtına oturtuldu. Ancak yeni imparator

Haçlıların istediği askerî ve malî yardımları yerine getirecek güçte değildi. Bu durum Haçlı kumandanlar arasında huzursuzluklara neden olmakla birlikte, 1204 yılında meydana gelen bir saray ihtilali sonucu IV. Aleksios'un tahttan indirilmesi Haçlılar açısından bardağı taşıran damla oldu¹⁰. Şehre saldıran Haçlılar, 13 Nisan 1204'de surları aşarak İstanbul'u ele geçirdiler. İstanbul, yaklaşık 900 yıldan bu yana ilk kez ve bu sefer kendi dindaşları tarafından acımasızca yağma edildi. Şehirde yaşanan hadiseler olaya şahit olan Hıristiyanların eserlerinde dahi utanç verici olarak tasvir edildi (Villehardouin, 2008: 72-77). Haçlılar tarafından zapt edilen İstanbul, elli yıl kadar (1204-1261) Latinler tarafından idare edildi. Sonuçta da 1261 yılında İznik'te bulunan Bizanslılar tarafından tekrar alındı. Böylelikle amacından sapan IV. Haçlı Seferi, Müslüman topraklarına ulaşmadan Bizans'ın içinde yaşanan taht mücadeleleri arasında son buldu. Bu sefer, Haçlı Seferleri adı altında Avrupa'da ortaya çıkan "kutsal savaş" imgesinin aslında Haçlıların ana gayesini gizleyen içi boş bir söylemden ibaret olduğunu açıkça gösterdi. Nitekim sonunda Haçlıların asıl gayesi olan yeni topraklar fethetme arzusu ağır basarak, kendi dindaşları üzerine saldırmalarına neden oldu ve bunun sonucunda Türkler karşısında güç durumda olan Bizans'a bir darbe de Haçlı müttefiklerinden geldi.

V. Haçlı Seferi (1217-1221):

IV. Haçlı Seferinin başarısızlıkla neticelenmesinden sonra Avrupa'daki kutsal savaş ruhu hala canlılığını korumaktaydı. Bunda Haçlı vâizlerin mütemadiyen halkı ve asilzadeleri yeni bir haçlı seferine teşvik eden faaliyetleri büyük rol oynamıştır. Bu faaliyetler etkisini ilk olarak 1212 yılında çocuklar üzerinde göstermiştir. Fransa ve Almanya'da binlerce çocuk kutsal toprakları kurtarmak için yürüyüşe geçmiş, ancak Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarından hareket eden gemilerdeki Haçlı çocukların çoğu yollarda hayatını kaybetmiştir. Bu olay acı bir sonla neticelense de Avrupa'da o sıralarda yaşanan Haçlı ruhunu göstermesi açısından oldukça ilginçtir¹¹. Çocukların bu teşebbüsünün Avrupa'da yarattığı duygusal ortam, yeni bir Haçlı Seferi'nin yolunu açmıştır. 1215 yılında Roma'da Papa III. Innocentius başkanlığında toplanan Lateran Konsülü'nde yapılacak sefer için

¹⁰ Bizans halkı bu dönemde İstanbul önlerine karargâh kuran Haçlı kabilelerinin rahatsızlığı ve tedirginliği içindeydi. Sonunda, haçlıları ülkeye sokup kendisini ve milletini Latinlerin kölesi haline getiren imparator IV. Aleksios'a karşı ayaklandılar. Tahttan indirilen IV. Aleksios'un yerine III. Aleksios'un damadı olan V. Murtzuphlos getirildi (Ostrogorsky, 2011: 385).

¹¹ 1212 yılının Mayıs ayında Saint-Denis bölgesinde on iki yaşında Etienne adında bir çoban ortaya çıkarak kendisine İsa tarafından verilen ve Haçlı Seferini vaaz etmesini isteyen bir mektup olduğu iddiasıyla Fransa kralı Philippe'in kapısını çalmıştır. Bu çocuk, kraldan fazla bir destek alamadığı halde etrafına topladığı çocukları Haçlı Seferi için ikna ederek kutsal topraklara doğru harekete geçmelerini sağlamıştır (Runciman, C. III, 2008: 123-127).

hazırlıklara başlanması konusunda kararlar alınmıştır. Innocentius'un 1216 yılında ölmesinin ardından Papalık makamına gelen III. Honorius da selefinin yarım kalan projesini hayata geçirmek için büyük gayret sarf etmiştir. Netice itibariyle Macar Kralı Andreas ve Avusturya Dükü Leopold'ün başkanlık ettiği ilk Haçlı kafillesi 1217 yazında kutsal topraklara doğru yola çıkmış, daha sonra onlara Kıbrıs Kralı Hugue de katılmıştır (Demirkent, 1996: 539).

Akka'da toplanan Haçlı kuvvetlerinin ilk hedefi Mısır'dı. Zira buranın alınması ile Müslümanların Mısır'dan atılarak kısıpaca alınması planlanıyordu. Bu amaç doğrultusunda 1218 yılında Dimyat kuşatıldı. O sıralarda Müslümanların lideri konumundaki Eyyûbi hükümdarı el Melik'ül-Adil'in vefatı ile oğulları arasında paylaşılan İslâm topraklarında çok başlı bir yönetim bulunmaktaydı. Dimyat'ın alınması için bu bölgeye yığınak yapan Haçlılara bir takviye de Papa tarafından hazırlanan ve Kardinal Pelagius komutasında bölgeye gönderilen Fransız ağırlıklı Haçlı birliklerinden geldi. Haçlılar 1219 yılında Müslümanların boşalttığı Adiliye'yi aldılar. El-Melik'ül-Adil'in oğulları el-Melik'ül-Muazzam ve el-Melik'ül-Kâmil, Haçlıların ilerleyişine mani olamayarak onlarla anlaşma yoluna gittiler. Haçlılar Eyyubi Melikleri tarafından kendilerine bırakılan Kudüs'ü ellerinde tutamayacakları gerekçesiyle reddederek 1219 yılında Dimyat'ı tamamen ele geçirdiler. Yaklaşık bir yıl kadar sonra toparlanan Müslümanların Kıbrıs'ta demirli Haçlı filolarına yaptıkları ani saldırı üzerine Alman kralı II. Frederich yeni bir ordu hazırlayarak Bavyera Dükü Ludwig liderliğinde kutsal topraklara gönderdi. Endişeye kapılan el-Melik'ül-Kamil barış müzakereleri başlatarak yine onlara Kudüs'ü verme vaadinde bulundu. Ancak Müslümanların zor durumda olduğunu iyi bilen Haçlı liderleri şehri saldırıyla almak istiyordu. İki taraf arasında geçen amansız mücadelelerden sonra, doğanın da desteğini alan Müslümanlar Haçlı ordularına ağır zayıatlar verdirerek onları barış yapmaya mecbur bıraktılar. Haçlılar Dimyat'ı terk etmeyi ve imparatorun da onaylayacağı sekiz yıllık mütarekeyi kabul ederek 1221 yılında Mısır'dan ayrıldılar. V. Haçlı Seferi böylelikle başarısız bir şekilde son buldu (Runciman, C. III, 2008: 136-149; Demirkent, 1996: 539-540).

VI. Haçlı Seferi:

Avrupa'da V. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla neticelenmesi ardından suçlu ilan edilen İmparator II. Frederich'in yeni bir Haçlı Seferi düzenlemekten başka çaresi kalmamıştı. Zaten "Kudüs Kraliçesi" sıfatıyla Akka'da hüküm süren Jolande ile evlendiğinden aynı zamanda Haçlı Devleti'nin de kralı sayılmaktaydı. Bu nedenle 1227 yılında yola çıkan Frederich, yolda rahatsızlanıp geride kalınca, Papa IX. Gregorius tarafından

aforoz edildi. Ancak bu olay Frederich'i yolundan alıkoymadı. 21 Temmuz'da Kıbrıs'a varan Frederich, meşruiyetini sorgulayan Haçlı güçleriyle amansız bir nüfuz mücadelesine girişti. Kıbrıs ve Akka'da bulunan Haçlı liderlerine itimadı olmadığından diplomasi yolu ile Müslümanların lideri el-Melik'ül-Kâmil ile anlaşma yoluna gitti. el-Melik'ül-Kâmil, çevresinin şiddetle karşı çıkmasına rağmen Kudüs ve çevresinin Haçlı kontrolüne bırakıldığı oldukça ağır bir anlaşmayı kabul ettiğini açıkladı. Böylelikle Kudüs'e hâkim olan Haçlılar arasında bu kez de yetki tartışmaları baş gösterdi. Frederich'in hâkimiyetini kabullenmek istemeyen yerli Haçlı baronları ile Frederich'in görevlendirdiği Flangieri arasında Akka, Kıbrıs ve Kudüs şehrinin yönetimi için büyük bir mücadele yaşandı. Bu sıralarda İslâm topraklarında da bir yönetim değişikliği yaşanmış, el-Melik'ül-Kâmil'in yerine geçen oğlu el-Melik'üs-Salih Eyyub, Haçlılara karşı babası kadar esnek bir tutum sergilemeyeceğinin sinyallerini vermişti. Moğollar tarafından batıya itilen Harezmi Türkleri de Müslümanlar lehine Haçlılarla mücadeleye girişince olayların seyri birden değişmişti. Müslümanlar 11 Temmuz 1244 yılında Kudüs'ü alarak aynı yılın sonbaharında Akka Haçlı ordusunu bozguna uğrattılar. Böylelikle Haçlılar diplomasi yoluyla kazandıkları bütün hakları kaybederek kendi krallıklarında tecrit edildiler. Ancak aniden baş gösteren Moğol İstilasası içinde buldukları bu zor durumdan kurtulmaları için onlara son bir fırsat daha verecektir (Demirkent, 1996: 540-541).

b. Moğolların Ortadoğu'ya Gelişi ve Yayılışı

XIII. yüzyılda Haçlı saldırıları ile sarsılmış İslâm dünyasına bir darbe de Moğollardan gelmiştir. Haçlı gücünün kırılmaya yüz tuttuğu ve Ortadoğu'da hâkimiyetin yeniden Müslümanların eline geçmeye başladığı bir esnada aniden baş gösteren bu istila hareketi, İslâm coğrafyasını adeta yerle bir etmiştir. 1258 yılında Bağdat'ın ele geçirilerek İslâm Halifesi'nin katledilmesi ile doruğa ulaşan bu yıkım hareketinden 1260 yılında Memluk Sultanı Baybars'ın Moğolları bozguna uğratarak kurtardığı birkaç İslâm merkezi dışında tüm İslâm şehirleri nasibini almıştır.

Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'nun Tesisi:

Moğollar¹², dilleri Altay dil ailesinden olan ve VI. yüzyıldan önceki tarihleri oldukça karanlık göçebe bir bozkır kavimi olarak karşımıza

¹² Moğol adının T'anglar çağından beri bilindiği sanılmaktadır. T'ang çağından kalma Çin metinlerinde Şe-wei kabileleri arasında tamamen Moğolca konuşan Mong-wu adında bir kabilenin varlığından bahsedilmektedir. Bu, tarihte Moğol adından bahseden ilk vesika durumundadır. Bkz. Grousset, 2006: 221; Eberhard, Proto-Moğol kabileler arasında Mong-wu

çıkılmaktadır (Özgüdenli, 2005: 225). Yazı ile çok geç tanışan bu göçebe bozkır kavminin tarihi hakkındaki malumat genellikle komşuları olan Çin, Rus, Arap, Fars, Ermeni, Süryani, Macar ve Polonya kaynaklarından temin edilebilmektedir¹³. Bununla birlikte Türkler ile sıkı bağlar kuran Moğolların onların sözlü tarih geleneğinden istifade ederek oluşturdukları oldukça zengin bir şifahî edebiyatı bulunduğu da bir gerçektir (Türker, 2011).

Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu dünya tarihinde kendi türünde eşsiz bir olaydır; Uzak Doğu'nun ve Ön Asya'nın medenî ülkeleri, ne bundan önce, ne de bundan sonra bir daha asla tek soyun hâkimiyeti altında birleştirilememiştir (Barthold, 2006: 21). Moğol İmparatorluğu, kurucusu ve şefi olan Cengiz Han'ın kişiliğine birçok şey borçludur. 1155 yılında küçük bir göçebe kabile şefi olan Yesügey Bahadır'ın oğlu olarak dünyaya gelen geleceğin Cengiz Han'ı Temuçin, dokuz yaşında iken yetim kalmış, kardeşleri ve annesi ile yoksul bir çocukluk devresinin ardından kişisel kabiliyeti ve olayların elverişli bir şekilde gelişmesi ile tüm Asya Bozkırı'nı kendi hâkimiyeti altında birleştirmeyi bilmiştir (Yakubovskiy, 1992: 21). Onun yarattığı devasa imparatorluğun sınırlarına bir daha kimse ulaşamamıştır¹⁴.

1206 yılında Moğolların Han'ı sıfatıyla tüm göçebe Moğolların hükümdarı seçilen Cengiz Han, kısa sürede Orta Asya'ya hâkim olmuştur. Uzmanlar tarafından neden ve niçin böylesine geniş bir fetih hareketine girişildiği ise hâlâ tartışıla gelen bir konudur. Zira küçük boyalar halinde çobanlıkla uğraşan, gevşek bir siyasî görünümüne sahip Moğolların daha önce tek merkezden idare edildiği ve yayılmacı bir hareket tarzı sergiledikleri görülmüş şey değildi. Bir Moğol lideri için en öncelikli sorun, atları için gerekli geniş otlaklara hükmetmekti. Bundan fazlası gereksiz yere zaman kaybıydı. Cengiz Han dönemine kadar Moğollara ait süregelen bir devlet

haricinde H'i, Ki-dan, Ku-mo-h'i, Şi-veğ, Va-cye-dzı ve Vu-lyanğ-ha kabilelerinden bahsetmektedir (Eberhard, 1996: 55-64).

¹³ Az miktarda olmakla birlikte Cengiz Han'ın ardılları döneminde Moğollar tarafından birkaç telif eser meydana getirilmiştir. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi XIII. yüzyılda yazılan ve orijinal adı "*Manghol-un Niuça Tobça'an*" olan anonim Moğol tarihi, Moğolların Gizli Tarihi'dir. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, 2010; yine ondan geniş ölçüde alıntılarla XVI. yüzyılda meydana getirilen bir diğer anonim Moğol tarihi "*Altan Topçı*"dir. Bkz. *Altan Topçı (Moğol Tarihi)*, 2008. Yine İlhanlı Devleti yani İran Moğolları döneminde yazılan iki kıymetli tarihî vesika mevcuttur. Bunlardan ilki Reşidüddin Fazlullah'ın "*Camii't-Tevarih*" adlı eseri, diğeri ise Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin "*Tarih-i Cihan Güşa*"sıdır (Fazlullah, C. III, 1998; Cüveynî, 1999).

¹⁴ Cengiz Han'ın hayatı, Han seçilmesi ve fetihleri için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, 2010: 3-169; Cüveynî, 1999: 93-180; D'ohsson, 2006: 29-167; Roux, 2001: 57-229; Barthold, C. III, 1993: 91-94; Grousset, 2006: 217-288.

geleneği de yoktu. Öyleyse Moğollar neden birden bire dünyaya hâkim olma ülküsüyle hareket etmeye başladılar? İşte bunu açıklamak için elimizdeki en iyi malzeme Cengiz Han'ın kişiliğidir. Cengiz Han, Moğollar arasında birliği sağladıktan hemen sonra, kendi toplumunu bir bozkır devleti şeklinde dizayn etmiş, ordusunu ve devlet bürokrasisini yanında bulunan Uygur müşavirleri vasıtasıyla eski Türk ananesine göre düzenlemiştir. O klasik bir Moğol aşireti liderinin oğlu olarak doğmuş, ancak vizyonu sayesinde bir cihan hâkimi profili çizmiştir¹⁵.

Cengiz Han'ın Asya ve Avrasya'daki faaliyetleri böylelikle eski bir Türk ülküsünün canlandırılması olarak kabul edilebilir. Ancak onu Ortadoğu'ya götüren ve İslâm âleminde tamiri mümkün olmayan yaralar açan olayların başlangıcı oldukça vahim bir hataya dayanmaktadır. XIII. yüzyılın başlarında Seyhun Nehri'nden Basra Körfezi'ne, Hindistan'dan Irak-ı Arab'a ve Azerbaycan'a kadar uzanan topraklar, Harezmsah Devleti olarak bilinen ve temelini Türk gulamların oluşturduğu devlete aitti¹⁶. Cengiz Han Asya'daki hâkimiyetini sağlamlaştırıp devletin kurumsal yapısını oluşturduktan sonra artık sınır komşusu olduğu Harezmsah hükümdarı Muhammed'e hediyeelerini ve iyi temennilerini iletmek üzere bir elçilik heyeti gönderir. Muhammed Şah elçileri kabul eder ancak Cengiz Han'ın mektubunda kendisine “oğlum, küçük kardeşim ve yeğenim” şeklinde hitap etmesinden pek haz etmez¹⁷. Onlardan Cengiz Han'ın kudretini öğrendikten sonra bir cevap yazarak geri gönderir. Daha sonra ise Sultan Muhammed'in tebaasından üç tüccar Cengiz Han'ın huzuruna gelerek ona beraberindeki malları hediye olarak takdim ettiklerinde, Cengiz Han da karşılık olarak Harezmsah ülkesine kendi tüccar heyetini yollar. Ancak bu heyet, Harezmsah ülkesinde bulunan Otrar'a geldiğinde vali İnalıcık tarafından katledilerek mallarına el konulur¹⁸. İşte bu tarihi hata, başta Harezmsahlar Devleti olmak üzere Müslüman Türk âlemi için büyük bir kıyımaya sebebiyet

¹⁵ Cengiz Han'ın oluşturduğu devlet düzeni ve Moğol içtimâi hayatının inkişaf etmesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Vladimirtsov: 1995.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Kafesoğlu, 1992; Merçil, 2011: 190-199.

¹⁷ Üç Müslüman elçi tarafında Muhammed Şah'a iletilen mektup aynen şöyledir: “*Size selam ederim, imparatorluğunuzun genişliğini biliyor ve sizinle dost olmayı arzu ediyorum. Size oğullarımın en mümtazı nazarıyla bakacağım. Elbet siz de biliyorsunuz ki, ben Çin'in bir kısmına hükümranım ve kuzey taraftaki kabileler hep benim idaremedir. Büyük gümüş madenleriyle karıncalar kadar çok cengâverler ile bir imparatorluğa sahip olan ben, başka yerlere göz dikmeye muhtaç değilim. Fakat tebaalarımız arasında ticareti kolaylaştırmak için sizinle bir ticaret anlaşması yapmak, her ikimizin de menfaatine uygundur sanırım*” (D'ohsson, 2006: 93-94).

¹⁸ İnalıcık bu telafisi mümkün olmayan emri bizzat Sultan Muhammed'den aldığını iddia etse de tarihi kaynaklarda bu konu ile alakalı çelişkili yorumlar yer almaktadır (Kafesoğlu, 1992: 240-241).

vermiştir (Cüveynî, 1999: 118-119; İbnü'l-Esir, 1987: 320; Ebülferec, 1941: 8-9; aynı müellif, 1999: 482).

Cengiz Han gerçekleştirdiği kapsamlı Harezmsah harekâtı sırasında emrindeki noyanlardan Cebe ve Sübötey'i kaçan Muhammed Şah'ın peşinden batıya göndermişti. İşte Moğollar ilk defa bu vesile ile geldikleri Yakın Doğu'da herhangi bir toprak kazancı elde edememelerine rağmen bölge ve bölgenin genel siyasî durumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Moğollar yaklaşık otuz yıl sonra bölgeye tekrar geldiklerinde bu sefer hedefleri İslâm'ın kalbi olan Bağdat olacaktır.

Moğol İstilasından evvel Ortadoğu'nun Siyasi Vaziyeti:

Ortadoğu İslâm Dünyası, XII. yüzyıla bölünerek de olsa yine Türk hâkimiyeti altında girmiştir. Türkler Yakın Doğu'da yegâne belirleyici unsur idiler. Bu dönemde Büyük Selçuklular güç kaybı yaşarken, Anadolu, el-Cezire ve Suriye'deki uzantıları siyasî ve kültürel anlamda bir canlanma içindeydi (Erdem, 1997: 4). Türklerin baskılarından yılan Bizans ise bir darbe de Haçlılardan yemiş ve her yönden etkisiz hale gelmişti. Doğuda ise Halife ve devletine karşı gittikçe daha da genişleyen Harezmsah Muhammed'in devleti tehlikeli bir düşman olarak ortaya çıkmıştı (Spuler, 2011: 29). Avrupalıların Haçlı Seferleri olarak adlandırılan Ortadoğu'yu işgal politikaları esnasında İslâm Dünyası da Türklerin liderliğinde kendini yenileme fırsatı buldu. Türkler, Yeni Dünya düzeninde var olabilmek için gerekli sistem ve mekanizmaları oluşturma yolunda zorlayıcı bir sınav verdiler. Haçlıların bu taarruzu İslâm dünyasında da bir "cihad ruhunun" filizlenmesini ve kökleşmesini sağladı ki bu da ilerleyen zamanlarda Osmanlı Türklerinin Balkanlarda ve Avrupa'da ilerleyişini sağlayan yegâne itici güç oldu. Haçlılarla yapılan mücadele öylesine önemliydi ki İslâm Dünyası'nda adına ve kişiliğine hürmet edilen hemen her Müslüman lider, kendisini bu mücadeleye adadığı ölçüde başarılı addedilmekteydi. Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi gibi meşhur kumandanların Haçlı devletlerini mütemadiyen tehdit eden ve cihad ruhunu doruğa taşıyan faaliyetleri, artık başa geçen her Müslüman lider tarafından tatbiki zorunlu bir görev olarak benimsenmekte, böylelikle de Haçlıların Ortadoğu'daki günlerinin artık sona yaklaştığına dair olan inanç her geçen gün artmaktaydı. Müslümanların, Haçlıları artık iyiden iyiye tehdit etmeye başladıkları bir dönemde ise Asya bozkırlarından kitleler halinde gelen Moğol süvarileri Ortadoğu'nun siyasi ahvalinin tamamen değişmesine neden oldu (Erdem, 1997: 5).

Moğol İstilas ve Ortadoğu'da İlhanlı Moğol Hâkimiyeti:

Harezm hükümdarının Moğol İstilasına davet çıkaran vahim hatasından sonra, Cengiz Han riyasetindeki Moğollar sel gibi akarak

Müslümanların bulunduğu bölgelere akın ettiler. Moğollar 1219 yılının son baharında hemen hemen hiçbir mukavemet görmeksizin Seyhun kıyısında bulunan Otrar'a geldiler. Sultan Muhammed'in merkezine doğru ilerleyen Moğol birlikleri yol güzergâhındaki Habuşan, Tus, İsfereyîn, Damgan ve Simnan şehirlerini tahrip etti. Sultan Muhammed ise Nişapur ve Kazvin'de asker toplayarak üzerine doğru gelen tehlikeden kurtulmanın planlarını yapmaya başladı. Ancak yaptığı stratejik hatalar yüzünden ki bunların başında ordusunu bölerek kalelerde yığınak yapması ve kale muhasarası konusunda Çin'de hayli tecrübe edinmiş olan Moğolların bu meziyetini görmezden gelmesi sayılabilir, ülkesi tamamen yıkıma uğramıştır. Buhara ve Semerkand gibi şehirlerde askerini bölerek Moğolları burada durdurmanın planlarını yapan Muhammed Şah, kendine bağlı şehirlerin birer birer düştüğü haberini alınca ülkesini terk ederek Hazar Denizi'nde bir adaya saklanmış, daha sonra burada hayatını kaybetmiştir.¹⁹

Moğol İstilasası daha sonra rotasını kuzeye doğru çevirmiştir. Azerbaycan ve Kafkaslar üzerinden hareket eden Cebe ve Sübötay idaresindeki Moğol birlikleri Ermenistan ve Gürcistan'ı zapt ettikten sonra Kiev ve Novgorod'da küçük prenslikler halinde yaşayan Rusların üzerine yürümüşler ve Kalka Suyu yakınlarında Rus tarihi açısından en trajik zaferlerden birine imza atmışlardır. Kiev ve Novgorod'u talan eden Moğollar, 1223 senesinde bu kez Bulgarları imha ederek hemen akabinde Horasan'a dönmüşlerdir.²⁰

Cengiz Han bu yorucu fetih hareketi ardından Moğolistan'a dönmüş, son seferini Tangutlar üzerine yaptıktan kısa bir süre sonra 18 Ağustos 1227'de hayatını kaybetmiştir. Ardında büyük bir imparatorluk bırakan Moğol Hanı ülkesini oğulları arasında paylaştırarak kendinden sonra Moğol İmparatorluğu'nu yönetmesi için üçüncü oğlu Ögedey'i belirlemiştir. Ögedey'e "Büyük Han" sıfatıyla Balkaş Gölü, Altay arasındaki bölgeler bırakılmıştır. En büyük oğlu Cuci, babasından birkaç ay önce vefat ettiğinden ve meşruiyeti tartışmalı olduğundan onun nesline Deşt-i Kıpçak bölgesi bırakılarak bir anlamda merkezden uzak bir bölgeye itilmişlerdir. İkinci oğul Çağatay'a ise İli, Issık Kөл, Çu ve Talas bölgeleri ayrılmıştır. En küçük oğul olan Tuluy ise baba ocağını devam ettirmek üzere Moğol başkenti Karakurum'da bırakılmıştır (Roux, 2001: 251-252; Grousset, 2006: 288-290).

¹⁹ Moğolların Harezmi ülkesini fethi hakkında Bkz. D'ohsson, 2006: 99-138; Cüveynî, 1999: 119-174; Abû'l-Farac, 1999: 481-516; Roux, 2001: 180-203; Barthold, 1990: 418-452; İbnü'l-Esir 1987: 323-329.

²⁰ Deşt-i Kıpçak bölgesinin Moğollar tarafından fethi için Bkz. D'ohsson, 2006: 139-146; Roux, 2001: s. 204-208; Cüveynî, 1999: 161; İbnü'l-Esir, 1987: 345-348; Grousset, 2006: 279-280.

Cengiz Han'dan sonra Moğolların Hanı seçilen Ögedey²¹ döneminde Moğol orduları fetih faaliyetlerine hız kesmeden devam edecektir. O'nun 1241 yılında vefat ettiği günlerde Moğollar Batu Han idaresinde Orta Avrupa'ya kadar dayanmışlar, neye uğradığını şaşırarak Hıristiyan âlemi Batu'nun Ögedey'in vefat haberi ardından geri çekilmesiyle rahat bir nefes alabilmiştir²².

Ögedey'in vefatının ardından bir süre dul eşi Töregene Hatun naibelik yapmış ve Moğol tahtına 1246 yılında oğlu Güyük²³ oturmuştur. Güyük'ün 1248 yılında vefat etmesi üzerine bu sefer Güyük'ün dul eşi Oğul Kaymış yeni Han seçilene kadar naibelik mevkiini işgal etmiştir. 1251 yılında Moğol tahtına oturan Mengü²⁴ ile birlikte de artık hanlık Cengiz Han'ın en küçük oğlu olan Tuluy'un nesline geçmiş oluyordu. Mengü'nün Moğol Hanı olması aynı zamanda Moğolların agresif siyasetine de geri döndükleri anlamına geliyordu. Zira Mengü, başa geçer geçmez kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e gönderirken, Hülagu'yu da fetihlerde bulunmak üzere Ortadoğu'ya göndermiştir. Bu karar ileride Türk ve İslâm tarihi açısından felaketlerle dolu bir dönemin de başlangıcı olmuştur.

Hülagu, kardeşi Mengü Han'dan aldığı talimat ile Moğol askerî gücünün beşte biri kadar bir kuvvetle 1253 yılında Ortadoğu'ya hareket etti. Mengü Han'ın bu talimatı, aslında uzun zamandır planlanan ancak Moğol hanedanı içindeki çalkantılar nedeniyle hayata geçirilemeyen bir görevi yerine getirmek için verilmişti. Ortadoğu'da Moğol hâkimiyetinin kökleşmemesinin başlıca sorumlusu olarak görülen İsmâîlîlerin ve İslâm Halifesi'nin mutlak suretle ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu amaç doğrultusunda yola koyulan Hülagu'nün ilk hedefi yaydıkları fitne ve fesat politikalarıyla Ortadoğu halkına ızdırap çektiren İsmâîlîler oldu. İsmâîlîlerin mukim bulunduğu kaleler birer birer zapt edilerek çoğu kılıçtan geçirildi. Hülagu, son saldırısını İsmâîlîlerin merkezi olan Alamut'a yaptı ve kale 1256 tarihinde alınarak liderleri Rükneddin Hurşah öldürüldü (Reşidüddin, 1338: 686-696; Yuvalı, 1994: 60-65). Moğolların bu zaferi Ortadoğu'da yaşayan her dinden insan için büyük bir sevinç kaynağı oldu. Ancak

²¹ Ögedey Han dönemi için Bkz. D'ohsson, 2006: 167-219; Roux, 2001: s. 253-294; Cüveynî, 1999: 180-225; Grousset, 2006: 291-303; Spuler, 1987: 44-48.

²² Ocak ve Nisan 1241 tarihlerinde Macaristan ve Polonya üzerinde üstünlüklerini kabul ettiren Moğolların bu çekilişini sadece Ögedey'in ölümüne bağlamak istemeyen Roux'a göre bunun bir nedeni de Moğol ordusunun yorgun ve oldukça yıpranmış bir halde olmasıdır. Bkz. Roux, 2001: 296.

²³ Güyük Han dönemi için Bkz. D'ohsson, 2006: 219-239; Roux, 2001: 302-314; Grousset, 2006: 305-308; Cüveynî, 1999: 229-237; Abû'l-Farac, 1999: 546-547; aynı müellif, 1941: 21-22; Barthold, 1990: 512-516.

²⁴ Mengü Han dönemi için Bkz. Roux, 2001: 318-379; Grousset, 2006: 311-320.

Müslümanların sevinci fazla uzun sürmedi. Zira Hülagu, İsmâîlîleri ortadan kaldırır kaldırmaz Bağdat Halifesi el-Mustasımbillah'a bir mektup yollayarak kendisiyle müzakere etmek istediğini ve şartlarını bildirdi. Halife çevresine toplanmış hainlerin de etkisiyle Hülagu'ya sert bir cevap yolladı ve daha önce Bağdat'ı almak isteyenlerin akıbetine kendisinin de uğrayacağını söyledi. Hiddetle Bağdat üzerine yürüyen Hülagu, 1258 yılında Bağdat'ı alarak İslâm Halifesi'ni idam ettirdi. Şehirde bulunan İslâm büyükleri de halife ile aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamadı. Çok az bir kısmı Mısır'a kaçmayı başarabildi (Reşidüddin, 1338: 695-705; Yuvalı, 1994: 65-79). Hülagu ve Moğollarının bir sonraki hedefi Suriye ve Mısır'ı elinde tutan Memlûk Sultanlığı oldu. Hülagu, teslim olmayı reddeden Memlûk Sultanı Kutuz'a karşı Kit-Buka Noyan idaresinde bir ordu gönderdi. Moğol kuvvetleri Mısır'a doğru ilerlerken Memlûk öncü birlikleri de Baybars'ın idaresinde yola çıkmışlardı. 3 Eylül 1260 tarihinde Taberiyye yakınlarındaki Ayn-ı Calud mevkiinde karşı karşıya gelen iki ordu arasındaki savaşı Memlûklar kazandı. Moğol ordusunun Ayn-ı Calud'ta Memlûk ordusu tarafından durdurularak imha edilmesi, Türk-İslâm dünyasında büyük bir sevince neden oldu ve akıllardaki yenilmez Moğol imajını ortadan kaldırdı. Son Memlûk yenilgisine rağmen Hülagu'nun komutasındaki Moğol ordusu, Ortadoğu harekâtını başarıyla tamamlamıştır (Yuvalı, 1994: 80-92). Netice itibarıyla İran, Anadolu, Kafkaslar ve Irak coğrafyasında Moğol iktidarı tesis edilerek Hülagu'nün liderliğinde İlhanlı Devleti (Spuler, 1987: 29-154; Abû'l-Farac, 1999: 571-577; aynı müellif, 1941: 36-43; Cüveynî, 1999: 487-512) meydana getirilmiştir.

2. Haçlı-Moğol Münasebetleri

Moğol atlılarının Ön Asya ve Doğu Avrupa'da görülmeye başlanması ardından bu beklenmedik tehlikenin boyutları hakkında hiçbir öngörüsü bulunmayan Hıristiyanların tam anlamıyla gafil avlandıklarını söylemek sanırsanız ki yanlış olmaz. Zira önce Ermeni ve Gürcüleri darmadağın eden ardından da Kiev ve Novgorod'daki Rus Knezliklerini ezerek Avrupa içlerine doğru ilerleyen Moğol süvarilerinin durdurulması için herhangi bir önlem alınmamış olması bunu göstermektedir. Avrupa'yı bu büyük felaketten kurtaran şey ise Moğolların Büyük Hanı Ögedey'in 1241 yılında vefat etmesi ve Moğol ileri harekâtını komuta eden Batu'nun bu haber üzerine geri dönmesi olmuştur. Ancak bu geri çekilme hadisesi ardından da Avrupa için Moğol kâbusu etkisini bir süre daha devam ettirmiştir (Abû'l-Farac, 1999: 531-532; Cüveynî, 1999: 240-241; Grousset, 2006: 299-303).

Doğu Avrupa'nın Moğol tehdidiyle karşı karşıya kaldığı sırada Vatikan'da bulunan Papa IX. Gregor (1227-1241), kutsal savaş ilan etmişti. Yayınladığı beyannamede şöyle demekteydi: "*Fikrimi inatçı ve dehşetli*

meseleler meşgul etmektedir. Mukaddes toprakların hazin halleri, kilisedeki ihtilaflar ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun keder veren hali... Fakat itiraf edeceğiz ki, Moğol İstilasası yanında bunlar bir hiçtir. Zira Moğollar tarafından Hıristiyanlık adının silineceği fikri, bu dehşetli fikir, bizim kemiklerimizi kırıyor ve şevkimizin iliğini kurutuyor. Bedenimizi zayıflatıyor, kuvvetimizi mahvediyor ve bize o kadar ızdırıp veriyor ki ne yapacağımızı bilmiyoruz (D'ohsson, 2006: 214).

Avrupa ve Asya'da hemen her millet, Moğolların kendi günahlarından ötürü Tanrı tarafından üzerlerine musallat edilmiş bir bela olduğuna inanmaktaydı. Yecüc ve Mecüc'ün Moğollar olduğuna inancın had safhaya ulaştığı bir dönemde Papa IV. Innocent 1245 yılında Lyon'da bir konsül toplayarak durumu masaya yatırdı²⁵. Düşünülen önlemlerden en ilginç olanı ise Moğolistan'a misyonerler göndererek bu barbarları hidayete erdirmek, böylelikle de onların bitmek tükenmek bilmeyen enerjilerini Hıristiyanlığın yararına kullanmaktı (D'ohsson, 2006: 216-217).

Moğolların enerjisini Hıristiyanlığın yararına kullanma fikri, Hülagu'nun Ortadoğu harekâtı ardından daha da önem kazandı. Zira bu harekâta hedef alınanlar Doğu Hıristiyanlarının başlıca düşmanları olan İsmâilîler ve hâlâ İslâm dünyasının ruhanî lideri durumunda olan Abbasi Halifeliği idi²⁶. Onların Moğollar tarafından sindirilmesinin ardından Haçlıların kutsal topraklardaki zayıflamaya yüz tutmuş konumu yeniden kuvvetlenebilirdi. Bu amaçla Hıristiyanlıkla daha önceden teşviki mesaisi olan bu barbarları İsa'nın dinine davet etmek, ya da bu başarılmasa bile en azından iyi ilişkiler kurabilmek Haçlılar nazarında oldukça ehemmiyet arz etmekteydi. Lyon Konsili ardından bu amaçla çalışmalara hız verildi.

a. Siyasi Münasebetler

1245 yılında düzenlenen Lyon Konsili ile Hıristiyanlar ile Moğollar arasında ilk resmi temasların yolu açılmıştır. İki taraf arasında çok sayıda

²⁵ 1245 yılında Papa IV. Innocent tarafından Lyon'da toplanan konsilde Haçlı Seferlerine gereken desteği sağlamadığı düşünülen Alman İmparatoru II. Frederick aforoz edildi. Konsil'in diğer bir amacı da Moğolların ilerleyişini durdurmaktı. Papa, bu amaçla Moğollar hakkında bilgi toplamak ve onları din değiştirmeye ikna edebilmek için 1245 ve 1246 yıllarında iki elçi gönderdi. Bkz. Rossabi, 2008: 9.

²⁶ Cüveynî, Moğolların İsmâilîleri ortadan kaldırmasından Hıristiyanların duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir: "*O melunların korkusundan sararıp solan. Cizye veren ve bu yaptıklarından ar duymayan Frenk ve Rum şahları bu olaydan mutlu oldular. Başta iman sahipleri olmak üzere bütün insanlar, onların hilelerinin şerrinden ve inançlarının sapıklığından kurtulup rahata kavuştular. Şüphesiz, büyükler, küçükler, ileri gelenler ve sırdan insanlar bu sevince ortak oldular. Bu hikâyelerin karşısında Destan oğlu Rüstem'in hikayesi, eski bir efsaneye döndü. Bu açık zaferle ileri görüşlülerin gözleri aydınlandı. Bu olayın ışığı her tarafa ışık saçtı. Alemlerin rabbi Allah'a hamdolsun bu zulmeden milletin kökü böylece kesildi.*" Bkz. Cüveynî, 1999: 511-512.

diplomatik faaliyet gerçekleştirilmekle birlikte bunlardan üçü oldukça önemlidir. Hıristiyanlardan Moğol Hanlarına gönderilen Plano Carpine ve Willhelm Rubruck, Moğollardan Hıristiyanlara gönderilen Rabban Savma geride bıraktıkları seyahatnameleri ile iki taraf arasında vuku bulan diplomatik ilişkilere dair en kıymetli bilgileri bizlere ulaştırmaktadırlar.

Avrupalılarla Moğollar arasında tarihe geçmiş ilk ilişki 1246 yılında Giovanni Del Carpine'nin, Papa IV. Innocent tarafından Moğollara Hıristiyanlığı öğretmek amacı ile Asya'ya gönderilmesiyle başlamaktadır. Fransiskan rahibi Carpine, ülkesine döndükten sonra Moğol halkı ile kurduğu ilişkileri yazdığı seyahatnamede dile getirmiştir (Mark-Dusik, 1997: 80). Carpine, 16 Nisan 1245 tarihinde Lyon'dan ayrıldı ve Moğolların Avrupa içlerine kadar ilerlediği Karadeniz'in kuzeyindeki yolu kullanarak 4 Nisan günü Altınorda Han'ı Batu'yu ziyaret etti. Haşmetinden ve gücünden oldukça etkilendiği Altınorda hükümdarının memleketinden ayrılarak asıl hedefi olan Moğolların Büyük Han'ı Güyük'le görüşmek üzere yoluna devam etti. Güyük Han'ın Moğol tahtına oturduğu bir döneme rastlayan bu ziyaret esnasında Carpine, Papa IV. Innocent tarafından gönderilen ve Moğolları Hıristiyan olmaya çağıran mektubunu kendisine arz etti. 1246 yılında vuku bulan bu elçilik olayı ardından Güyük'ün Papa'ya yazdığı ve sert ifadeler içeren 11 Kasım 1246 tarihli mektubu yanına alan Carpine, Lyon'a dönerek mektubu sahibine ilettili²⁷. Böylelikle Carpine'in misyonu büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira Moğolları Hıristiyan olmaya ikna edememekle kalmamış, ortak düşmanları olan İslâm devletlerine karşı işbirliği konusunda da Güyük'ün dikkatini çekmeyi başaramamıştır (Rossabi, 2008: 12-13).

Papa IV. Innocent'in Moğol Hanları ile ittifak kurma arayışları 1248 yılında meyve vermeye başlayacaktır. VI. Haçlı Seferi'nin başarısız olması ardından daha 1245 yılında yeni bir sefer için hazırlıklara başlayan Papalık, Fransa Kralı IX. Saint Louis önderliğinde bir ordu hazırlayarak kutsal topraklara doğru göndermiştir (Demirkent, 1996: 541). 1248 yılında Kıbrıs'a

²⁷ Güyük Han tarafından Papa IV. Innocent'e gönderilen ve oldukça sert bir dille kaleme alınmış mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: *"Ebedi Gök'ün gücüyle, Büyük ulus'un okyanus Kağanı, sözüdür. Bu, büyük Papa'ya bilmesi ve anlaması için yollanmış bir emirdir. Bize, elçileriniz aracılığıyla boyun eğmek istediğinizi söylediniz. Ve eğer kendi sözleriniz doğrultusunda hareket ederseniz, sen, büyük Papa, krallarla birlikte bizzat bize hizmetleriniz ve hürmetlerinizi sunmaya gelin ve biz size o zaman yasak'ın emirlerini açıklarız. Tanrı'nın gücüyle Doğu'dan Batı'ya, tüm topraklar bize bahşedilmiştir. Tanrı'nın emri olduğunda, nasıl olurda hiç kimse ona karşı çıkar? Şimdi içten bir kalple: Sizin kullarınız olacağız, size gücümüzü vereceğiz demelisiniz. Kralların başında sen ve istisnasız hepiniz bize hizmet ve hürmetlerinizi sunmaya gelin. O zaman teslimiyetinizi kabul ederiz ve Tanrı'nın emrine uymaz ve karşı çıkarsanız, sizi düşman biliriz."* Bkz. Roux, 2001: 306-308.

çıkan ve Mısır üzerine yürümeye hazırlanan Saint Louis'ı sürpriz bir şekilde ziyaret eden Moğol elçilik heyeti, Haçlılara bir ittifak teklifinde bulunmuştur. Güyük'ün İsmâîliler ve Abbasi Halifesi'ne karşı yolladığı Elçigidey tarafından gönderilen elçiler, Saint Louis'e Güyük Han'ın annesinin Hıristiyan olduğunu, başta Güyük Han olmak üzere birçok asilin İsa'nın dinini kabul ettiğini ve Elçigidey'in de istavroz çıkardığını söylemişlerdir. Daha sonra ise Hıristiyanlığın baş düşmanı olan Halife'nin üzerine yürüyeceklerini söyleyerek adadan ayrılmışlardır (Barthold, 1990: s. 530). Elçiler Saint Louis'e Elçigidey tarafından gönderilen bir de mektup iletilmişlerdir. Bu mektup Güyük'ün Papa'ya yolladığı mektuptan oldukça farklı bir üslûpla kaleme alınmış ve adeta ince bir diplomasi örneği sergilenmiştir. Elçigidey, mektubunda küçültücü ifadelerden uzak durarak Hıristiyanları birleştirici bir dil kullanmıştır²⁸. Şüphesiz ki bu mektup Moğollar nezdinde amacına ulaşmıştır²⁹. Hıristiyan Batı üzerinde Moğol sempatisi yaratmaya yönelik bir girişim olduğu kesin olan elçilik hadisesi Güyük'ün ölümü ardından başa geçen Mengü tarafından büyük tepkiyle karşılanmış, Elçigidey ve naibi ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Roma Kilisesi tarafından Moğollara Hıristiyanlık telkininde bulunmak üzere gönderilen bir diğer önemli şahsiyet Willhelm Rubruck'tur. Ne zaman doğduğu ve hangi tarihte Moğol Han'ı ile görüşmek üzere yola çıktığı hakkında malumat bulunmayan Rubruck'un, Elçigidey'in Fransa Kralı IX. Saint Louis'e yolladığı heyetten birini daha sonra tanınması, onun Haçlıların Mısır'a saldırmaya hazırlandıkları 1249-1250 yıllarında Kıbrıs'ta olduğunu göstermektedir. Daha sonra Kral Louis'in Mısır'dan ayrılıp Filistin'e yerleşmesi ardından sık sık onunla görüşmesi de bir süre Kutsal topraklarda kalmış olduğunu göstermektedir. Yolu üzerindeki Moğol asilzadelerine Hıristiyanlığı vaaz etmek için azami gayret sarf eden Rubruck'un bir seferinde Hıristiyan olduğunu öğrendiği Batu'nun oğlu Sartak ile görüşmek üzere onu ziyaret ettiği görülmektedir. Rubruck'un gezisinin ilk durağı Konstantinopolis'tir. Ayasofya'da vaaz veren Rubruck, daha sonra Kırım'a hareket etmiştir. Yanında Sartak'a IX. Saint Louis tarafından gönderilmiş bir mektup bulunmaktadır. Louis mektubunda Hıristiyanlığın çıkarları konusunda Sartak'a bilgi vermektedir. Louis ayrıca Rubruck'un Hıristiyanlığı vaaz etmesi için Moğollar arasında kalması için izin istiyor ve Sartak'ı İsa'nın dinine olan bağlılığından ötürü övüyordu. Ancak Sartak

²⁸ “Dünya Kralı, Tanrı'nın isteği üzerine Latin, Yunan, Ermeni, Nesturi, Jakobit ve Haç'a inanlar arasında hiçbir fark olmaması gerektiğini emrediyor: Onlar bizim gözümüzde bir bütündür. Bu yüzden muhteşem kraldan aralarında bir fark gözetmemesini istiyoruz.” Bkz. Roux, 2001: 309-310.

²⁹ Başta Abû'l-Farac olmak üzere birçok Hıristiyan Güyük Han'ın Hıristiyan olduğuna gönülden iman ederek Moğolları adeta birer kurtarıcı olarak görmüştür.

Müslümanlara karşı bir ittifak teklifinde bulunan bu elçilik heyetini kendi yetkisini aşacağı endişesiyle babası Batu'ya yönlendirmiştir. Sonunda da Batu'ya verilmesi gereken mektup her nasılsa kaybolmuş ve Rubruck geliş nedenini istediği bir üslûpla açıklamakta özgür kalmıştır. Rubruck, Mengü Han'la olan görüşmesinde de aynı izlenimi vermiştir. Ancak mektubun kaybolması ardından artık misyonerlik yönü daha ön plana çıkan ziyaretlerde bulunmuştur. Yanında iyi bir tercümanın bulunmuyor olmasının Rubruck'un işini oldukça zorlaştırdığı görülmektedir. Bu sebeple Kutsal Kitabı yaygınlaştırma çabaları istenilen sonucu vermemiştir. Bir seferinde Mengü Han'ın eşlerinden biri ona Moğolca öğretmeye dahi çalışmıştır. Ancak halkın arasında Hıristiyanlığı anlatacak kadar bir dil bilgisine hiçbir zaman ulaşamamıştır. Mengü Han ile olan görüşmeleri de oldukça kısıtlıydı. Elçilik titrinin elinden alınması Moğol Hanı'nı etkilemesi için gereken şansı onun elinden tamamen aldı. Böylelikle amacına ulaşmadan 1255 yılı ilkbaharında Ortadoğu'ya dönen Rubruck bir rapor hazırladı ve IX. Louis'e sundu (Willem, 2010: 56-64).

XIII. asrın son çeyreğine gelindiğinde Ortadoğu'da dengeler artık iyiden iyiye değişmeye başlamıştı. Artık Hıristiyanlar Moğollarla değil Moğollar Hıristiyanlarla ittifak kurma arayışlarına girmektedir. Altınorda ve Memlûk baskısını derinden hisseden İlhanlı Hanları artık Hıristiyan krallara ve Papalığa gönderdikleri mektuplarda farklı bir üslûp sergiliyorlar, gönderilen elçiler dostane heyetlere dönüşüyordu (Roux, 2001: 371-372). 1286 senesine gelindiğinde İlhanlı tahtında buluna Argun Han, Memlûkları yenmek ve onları Suriye ile Kutsal Topraklardan atmak için bir Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi talebini iletmek üzere Batı'ya bir elçilik heyeti gönderilmesini kararlaştırdı. Avrupalıların yardımını almaya, aslında onları yeni bir Haçlı Seferi'ne ikna etmeye çalışacaktı; o da karşılığında onlara Kudüs üzerinde mülkiyet hakkı tanıyacak ve Haçlı beyliklerinin güvenliğini temin edecekti. Argun elçilik heyetinin kendilerini gerektiği gibi etkilemeyi başarması halinde, nihai bir uzlaşmaya varılabileceğine inanmaktaydı. Bu nedenle elçilik heyetinin kimlerden oluşacağı konusuna azami derecede önem gösterdi. Sonunda da Kubilay tarafından Kutsal toprakları ziyaret etmesi için gönderilen Nasturi rahibi Rabban Savma'da karar kıldı. Çok gezmiş görmüş, engin bilgi sahibi ve birkaç yabancı dili akıcı bir şekilde konuşabilen Rabban Savma bu iş için biçilmiş kaftandı. Elçilik görevini hiç düşünmeden kabul eden Rabban Savma, İlhanlı başkentinden yola çıktı. Trabzon üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a, oradan da yine deniz yolu ile Roma'ya gitti. İtalya'ya vardığı zaman Papa IV. Honorius'un ölüm haberini aldı ve yeni bir papa seçilemediğinden buradan ayrılarak Fransa Kralı ile görüşmek üzere Fransa'nın yolunu tuttu. 1287 yılında Fransa kralı IV. Philip

ile görüşen Savma, İslâm dünyasına düzenlenecek bir Haçlı Seferi için aradığı desteği bulamayarak İngiltere Kralı I. Edward ile görüşmek üzere İngiltere'ye hareket etti. Kral Edward ilk etapta Haçlı Seferi konusunda oldukça hevesli görünse de içinde bulunduğu politik zorunluluklar onu bu seferden alıkoydu ve Rabban Savma'ya olumsuz yanıt verdi. Daha sonra yeni Papa IV. Nicolaus ile görüşen Rabban Savma, Argun Han'ın kendisine yolladığı ve tüm Hıristiyanları Müslümanlar üzerine yapılacak kutsal sefere davet etmesini isteyen mektubu ilettiler. Ancak Nasturilikle, Katoliklik arasındaki mezhepsel ayrılıkları bahane eden Papa, bu seferin gerçekleşmesi konusunda isteksizliğini belirterek Rabban Savma'yı kibarca reddetmiş ve o da hayal kırıklığı içinde İran'a geri dönmüştür³⁰.

Avrupa'dan istediği desteği alamayan İlhanlılar çok geçmeden Ortadoğu'daki hâkimiyetlerini yitireceklerdir. 1335 yılında son İlhanlı Han'ı Ebu Said'in ölümüyle Hülagu ahfadının hükümdarlık etmekte olduğu İlhanlı hanedanı tarih sahnesinden çekilmiştir.

b. Ticari Münasebetler

Moğolların XIII. yüzyıl itibariyle gerçekleştirmiş oldukları büyük fetih ve istila hareketi, sınırları Çin Denizi'nden Ortadoğu'ya kadar uzanan devasa bir Bozkır İmparatorluğu meydana getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Moğolların yıkıcı etkileri, XII. ve XIII. yüzyılda Asya ve Ortadoğu şehirlerinin sosyo-kültürel yaşamına oldukça zarar vermiş olmakla birlikte ticarî hayatın canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz. Zira İpek Yolu ticaretinin önemli geçiş noktalarına hâkim olan Moğollar, halkı ticarete teşvik etmeleri yanında yol üzerinde çapulculuk yapan grupları ortadan kaldırarak güvenliği temin etmişler ve ticarî hayatın canlanmasına katkı sağlamışlardır. Onların tüccar ve zanaatkarları gözetim tutumu ve halkın üretici zümresine karşı gösterdikleri tavır, ticarî hayatın canlanmasında en önemli etkidir. Artık sınırların birleşmesi ile Çin'in ipeği, Hindistan'ın baharatı kolaylıkla Ortadoğu'ya getirilmekte ve Avrupa'ya pazarlanabilmektedir.

Bununla birlikte İlhanlı Devleti, Hıristiyanlar ile ticaretin gelişmesi için pek de gayret sarf etmemiştir. Özellikle İtalyan şehir devletleri olan Venedik ve Ceneviz bu hususta hayli talepkardır. Bunlar Ortadoğu'nun küçük Hıristiyan devletlerini, Moğollar ile ticaret yapmak için ara istasyonlar olarak kullanmak gayretindeydiler. Bu ticaret küçük Hıristiyan devletleri içinde oldukça karlı bir işti. Zira hem iktisadi fayda sağlıyorlar, hem de olası bir tehlike anında Hıristiyan Batı ile yakın ilişkiler kurma imkânı

³⁰ Rabban Savma'nın seyahati hakkında Bkz. Rossabi, 2008: 99-182.

buluyorlardı. XIV. asırda İlhanlı sınırı aralıksız olarak Karadeniz'e kadar uzandığı için, Batum Limanı'ndan gemilerini yürütebilmekteydi. Cenevizliler ise 1304 tarihinde İlhanlıların Tebriz şehrinde ticarî koloniler elde etmişlerdi (Spuler, 1987: 473-474).

c. Haçlılar ve Moğollar Arasındaki Dini Münasebetlere Kısa Bir Bakış

Hıristiyanlık ile Moğol dünyası arasında, Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkışından çok daha evvel temaslar olmuştu. Başta Kerayitler olmak üzere birçok göçebe topluluk Cengiz Han'dan çok önce bu dini kabul etmişlerdi. Bunda Hıristiyanlığın Asya'daki uzantısı olan Nasturilik önemli rol oynamıştır. 431 Halkedon konsilinden itibaren Nasturi misyonerlerin faaliyetleri Asya içlerine kadar ilerlemiştir (Spuler, 1987: 221).

Moğolların Hıristiyanlık ile olan bağları konusunda dikkat çekici bir diğer örnek de Moğol efsanelerinde göze çarpmaktadır. Cengiz Han'ın efsanevi soyağacında yer alan şahsiyetlerden en dikkat çekici olanı şüphesiz Alankoa adındaki Moğol kadınıdır. Bu kadın tıpkı Hz. Meryem gibi babası olmaksızın Tanrı'nın isteğiyle üç erkek çocuk dünyaya getirmiş, bu çocuklardan biri geleceğin Cengiz Han'ının da dâhil olduğu ve Moğolların en asil soyu olarak kabul edilen Nirunların atası olmuştur³¹. Tabii ki bu efsanenin oluşumunda bölgedeki Hıristiyanların özellikle de Nasturilerin büyük etkisi olmuştur. Nitekim Cengiz Han'ın manevi babası olan Kerayit Hanı Tuğrul Avrupalılar tarafından kendisine “Papaz Kral” lakabı takılacak kadar iyi bir Hıristiyan'dır. Bu sebeple Avrupa Hıristiyanlarının Moğolları Hıristiyan olmaya çağırın istekleri sağlam nedenlere dayanmaktadır.

Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki Moğolların Hıristiyanlara karşı olan ılımlı tavrı yanında diğer dinlere de bir ön yargısı yoktur. Zira Cengiz Han'da dâhil olmak üzere bütün Moğollar mevcut dinleri Tanrı'ya ulaşmaya yarayan birer iletişim aracı olarak gördükleri ve din adamlarını korudukları bilinen bir vakiadır. Onlara göre bütün dinler ortak tek bir Tanrı'ya hizmet etmektedir.

Moğolların Ortadoğu'da yaptığı yıkıcı faaliyetler neticesinde İsmâilîler ve Abbasi Halifesi'nin ortadan kaldırılması ilk etapta Hıristiyanlığın yararına gibi gözükse de Moğolların bu hareketi aslında Ortadoğu'da bir türlü sağlanamayan hâkimiyetlerinin önünde en büyük engel olarak bu iki gücü görüyor olmalarından kaynaklanmıştır. Tabii bu faaliyetlerde Hıristiyan misyonerlerin Moğol Hanlarını bu konuda tazyik etmiş olmaları da mümkündür. Ancak Hıristiyanlar tarafından kendilerine sürekli din

³¹ Alankoa Efsanesi için Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, 2010: 7-8.

değiştirme yönünde baskı yapılan Moğol Hanlarının isteksiz tavrı ve elçilere göstermiş oldukları sert tutumlar bizi bu konuda temkinli olmaya itmektedir. Hıristiyanların bu konudaki baskısı Moğolların Batı kolu olan Altınorda ve İlhanlı Hanlarının İslâmiyet'i kabulü ile son bulacaktır. Altınorda Han'ı Berke ve İlhanlı Hanı Gazan Han XIV. asrın başlarında İslâm dinini kabul ederek bu baskıyı kırmışlardır. Ancak İslâm'ın etkisiyle kısa zamanda asimile olan Moğol devletleri Türkleşme sürecine girmişler ve tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

SONUÇ

XIII. yüzyılda vuku bulan Moğol İstilas, Ortadoğu'da Haçlı baskısının yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığı bir döneme rastlamaktadır. Hıristiyanlığın kan kaybetmeye başlamasında Müslümanların artan baskıları yanında Avrupa Hıristiyanları ile Ortadoğu Haçlı liderleri arasındaki nüfuz mücadelesi de önemli rol oynamıştır. VI. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla neticelendiği bir ortamda Roma Kilisesi ile Avrupa'nın güçlü devletlerini idare eden kralların anlaşmazlıkları Hıristiyan dünyasında bir bölünmüşlük hissi yaratmaktadır. Zira Moğol belası ile yüz yüze gelen Avrupalılar bunun kendilerini cezalandırmak için Tanrı tarafından üzerlerine musallat edilmiş bir bela olarak görmeleri bundan kaynaklanmaktadır. IV. Innocent tarafından düzenlenen Lyon Konsili, Hıristiyanlarla Moğollar arasındaki ilişkiler konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Moğol belasından kurtulmanın çaresi olarak onların Hıristiyanlık vesayeti altına alınması kararlaştırılmış ve bu amaçla Plano Carpine, Wilhellm Rubruck'un başını çektiği çok sayıda misyoner Moğol Hanları ile görüşmek üzere Orta Asya'ya gönderilmiştir. Ancak yeryüzünü Tanrı tarafından kendilerine bahşedilen bir yaşam alanı olarak gören Moğol Hanları için, elçilerin kayıtsız şartsız teslim olduklarını beyan eden haberler dışında getirdikleri hiçbir teklifin önemi yoktur. Bu nedenle Roma Kilisesi'nin hedeflediği doğrultuda başarılı olduğunu söylemek güçtür. Ancak Hülağu komutasındaki Moğolların Ortadoğu'yu deyim yerindeyse yerle bir etmesi Hıristiyanlık için yeni bir umut olmuştur. Zira bu harekât ile Ortadoğu Hıristiyanlarının muzdarip oldukları iki rakibi, İsmâîlîler ve Bağdat Halifesi ortadan kaldırılarak bölgedeki Haçlı devletlerinin bir süre daha hayatta kalması sağlanmıştır. İran Moğollarının Ayn-ı Calud yenilgisi ardından başlayan süreç ise artık Moğollar için Hıristiyan desteğini elzem hale getirecektir. XIII. asrın sonlarında bu kez ittifak yapma teklifi Moğollardan gelecek, Ortadoğu'ya yapılacak bir Haçlı Seferi için Avrupa'dan yardım istenecektir. Ancak bu talepler de Avrupalılar tarafından kabul görmeyince Müslüman baskısını iyice hisseden Moğollar XIV. asır ile birlikte İslâmlaşacak ve kısa bir süre sonrada Müslüman-Türk ögeler arasında eriyerek tarih sahnesinden çekilecektir.

KAYNAKÇA

- ABÜ'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. C. II. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: TTK, 1999.
- ALTAN, Ebru. *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. Ankara: TTK, 2003.
- BARTHOLD, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Haz: Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: TTK, 1990.
- . *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*. (Çev. Hasan Eren). Ankara: TTK, 2006.
- . "Cengiz Han", *İslâm Ansiklopedisi*. III. İstanbul: MEB, 91-100.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
- DEMİRKENT, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. Ankara: TTK, 1990.
- . "Haçlılar", *DİA*. XIV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 525-546.
- . *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya, 2004.
- D'OHSSON, M. Baron C. *Moğol Tarihi*. (Çev. İlyas Kalan-Qiyas Şükürov). İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2006.
- EBERHARD, W. *Çin'in Şimal Komşuları*. (Çev. Nimet Ulutuğ). Ankara: TTK, 1996.
- ERDEM, İlhan. "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ankara: 1997. 19(30). 1-35.
- GROUSSET, René. *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzmen). İstanbul: Ötüken, 2006.
- HITTI, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. (Çev. Salih Tuğ). İstanbul: İfav, 2011.
- İBNÜ'L-ESİR. *El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın). C. XII. İstanbul: 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Harezşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: TTK, 1992.
- Kırpık, Güray. "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish and Turkic*. 3(4), 2009. 1437-1452.
- MARK, Pierre-Stano Dusik. *Olağanüstü Gezileriyle Marco Polo*. (Çev. Gülderen Pamir). İstanbul: Milliyet, 1997.
- MERÇİL, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK, 2011.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. Ahmet Temir). Ankara: TTK, 2010.
- MORISSON, Cécile. *Haçlılar*. (Çev. Nermin Acar). Ankara: Dost, 2005.

- NICOLLE, David. *Birinci Haçlı Seferleri 1096-99*. (Çev. L. Ece Sakar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2011.
- . *İkinci Haçlı Seferi 1148*. (Çev. L. Ece Sakar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2011.
- . *Üçüncü Haçlı Seferleri 1191*. (Çev. L. Ece Sakar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2011.
- REŞİDÜDDİN. *Câmiü't-Tevârih*. C. II. (Yay. Behmen Kerimî). Tahran: 1338.
- ROSSABI, Morris. *Kubilay Han'ın Seyyahi-Doğu'dan Batıya İlk Yolculuk*. (Çev. Ekin Uşaklı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2008.
- OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: TTK, 2011.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. "Moğollar", *DİA*. C. XXX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005. 225-229.
- RASHIDUDDIN, Fazlullah. *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicle*. C. III, (Çev. W.M. Thackston). Harward University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1998.
- ROUX, Jean-Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalıcı, 2001.
- RUNCIMAN, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. C. I-II-III. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: TTK, 2008.
- SPULER, Bertold. *İran Moğolları*. (Çev. Cemal Köprülü). Ankara: TTK, 1987.
- . "İlhanlılar", *İA*. C. V. İstanbul: MEB, 1987. 967-970.
- ŞEŞEN, Ramazan. *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*. İstanbul: İSAR, 2000.
- . *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1983.
- Tarihi Muhtasarüddüvel*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya). İstanbul: 1941.
- Türkçe Sözlük*. C. 2. Ankara: TDK, 1983.
- TÜRKER, Özgür. "Türklerde ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı (VIII-XIII. Yüzyıllar)". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla, 2011.
- VILLEHARDOUİN, Geoffroi D. Ve Henri de Valenciennes. *Dördüncü Haçlı Seferi Konikleri (Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes)*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: İş Bankası Kültür, 2008.
- VLADIMIRTSOV, B. Y. *Moğolların İçtimai Teşkilatı*. (Çev. Abdülkadir İnan). Ankara: TTK, 1995.
- WILLEM, Ruysbroeckli. *Mengü Han'ın Sarayı'na Yolculuk 1253-1255*. (Çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Kitap, 2010.
- YUVALI, Abdülkadir. *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1994.